

# Ogledi o ratovima devedesetih

---

Zbornik radova  
mladih istraživača

---

Urednici

**Marijana Toma**

**Ivan Jovanović**





Ovaj projekat je podržala Vlada Ujedinjenog Kraljevstva



Ova publikacija je objavljena u okviru “Regionalnog projekta o ratnim zločinima“, koji finansira Vlada Ujedinjenog Kraljevstva, a sprovodi Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Srbiji. Sadržaj ove publikacije, kao i rezultati prikazani u njoj, su odgovornost autora i ne odražavaju nužno stavove Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), niti Vlade Ujedinjenog Kraljevstva.

---

\* Za Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), svako pominjanje Kosova u ovoj publikaciji treba shvatiti u potpunoj saglasnosti sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti UN (1999).

# Ogledi o ratovima devedesetih

---

Zbornik radova  
mladih istraživača

---

Urednici

**Marijana Toma**

**Ivan Jovanović**



# Sadržaj

---

## 1. Pripreme za rat i promišljanje o ratu

<b>Dimitrije Matić</b> Stari rat na početku novog – slika Drugog svetskog rata 1991. godine u Srbiji	17
<b>Miloš Tirnanić</b> Istoričari i rat	32
<b>Vukašin Zorić</b> Savremena, isuviše savremena prošlost: Olivera Milosavljević, devedesete i tumačenje jugoslovenske istorije	44
<b>Emilija Cvetković</b> Recepcija stavova Branka Horvata o kosovskom pitanju u srpskoj štampi krajem osamdesetih	55

---

## 2. Rat

<b>Dragan Popović</b> Krvavi trag srpskih radikala od 1991. do 1993. godine	72
<b>Luka Savčić</b> Slike desetodnevnog rata u srpskoj i slovenačkoj javnosti	97
<b>Nemanja Jovanović</b> Stradanje Roma na Kosovu i Metohiji u sukobima prilikom raspada SFRJ	107
<b>Katarina Beširević</b> Devedesete u nedeljniku Vreme: Sećanja i iskustva jednog ratnog reportera	121
<b>Olivera Lazarević</b> Uništavanje kulturne baštine kao ratni zločin i zločin protiv čovečnosti: pravna praksa Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)	138
<b>Vanja Đurđić</b> „Dubina 2“: Ratni zločin koji i dalje traje	154

---

### 3. Otpor

**Andrijana Vlahovljak**

Paketi puni nade: beogradske akcije prikupljanja humanitarne pomoći za građane Sarajeva (1992–1996) ..... 176

**Nemanja Stokrp**

Rokenrol i antiratni pokret tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji 1991–1995. .... 194

---

### 4. Posledice

**Ognjen Tomić**

Ekonomske i demografske posledice ratova devedesetih: komparativna analiza primera Slovenije, Srbije i Bosne i Hercegovine ..... 210

**Danilo Kartalovic**

Uloga veterana ratova devedesetih u pomirenju nacija u regionu – pogled 25 godina nakon ratova ..... 228

**Dea Cvetković**

Miris kafe kao sredstvo sećanja i komunikacije sa publikom – nomadski memorijalni spomenik „Što te nema“ Aide Šehović ..... 242

## Ognjen Tomić

student doktorskih studija

Univerzitet u Beogradu

Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju

[omtomic@gmail.com](mailto:omtomic@gmail.com)

# Ekonomске i demografske posledice ratova devedesetih: komparativna analiza primera Slovenije, Srbije i Bosne i Hercegovine

## Apstrakt

Predmet rada je efekat ratova devedesetih godina XX veka na privredu država – naslednica socijalističke Jugoslavije. Izabrane su tri države, koje se razlikuju po stepenu učešća u ovim ratovima. Slovenija je izabrana kao primer države koja je, sa izuzetkom kratkotrajnog „desetodnevno rata“, bila izuzeta iz ratnih dešavanja; Srbija kao zemlja koja je posredno ili neposredno učestvovala u ratovima, ali bez ratnih razaranja na sopstvenoj teritoriji u prvom talasu ratova (pre NATO bombardovanja 1999); i Bosna i Hercegovina, kao država na čijoj se teritoriji vodio najintenzivniji rat. Cilj je predstaviti, kroz praćenje ključnih opštih parametara poput bruto društvenog proizvoda (BDP), BDP po glavi stanovnika i broja stanovnika kako je tekao razvoj ovih društava, u zavisnosti od toga da li su prošli kroz proces raspada stare državne zajednice na miran ili nasilan način. Opšti podaci o privredi biće zatim upoređeni sa dostupnim studijama i podacima o nejednakosti i kvalitetu života, kako bi se dobila potpunija slika o načinu na koji su u novim državama resursi raspoređeni.

*Ključne reči:* Jugoslavija, ratovi devedesetih, posledice rata, ekonomska istorija, demografska istorija, nejednakost, Slovenija, Srbija, Bosna i Hercegovina.

Raspad Jugoslavije ostavio je velike posledice na njene države naslednice.<sup>1</sup> Gotovo svaka država nastala iz raspada Jugoslavije prošla je kroz težak proces tranzicije i opadanja nivoa standarda – a neke od njih se još bore da postignu makar isti životni standard kao bivša država, iako je od raspada prošlo trideset godina. Mogu se izdvojiti tri različita faktora koja su dovela do ovakvog pogoršanja ekonomske situacije. Jedan je promena ekonomskog sistema, odnosno tranzicija iz socijalizma u kapitalizam; drugi faktor je slabljenje ekonomskih veza i trgovine usled stvaranja novih granica; treći faktor su ratni sukobi koji su pratili raspad Jugoslavije. Budući da su se sva tri fenomena događala u isto vreme (tokom devedesetih godina prošlog veka), nije lako izdvojiti ih i odrediti u kojoj su meri oni pojedinačno uticali na države naslednice Jugoslavije. U fokusu ovog rada biće treći faktor, odnosno uticaj rata na privredu i društva bivših jugoslovenskih republika. Budući da se rat nije u istoj meri odvijao na čitavom prostoru Jugoslavije, poređenjem delova dr-

<sup>1</sup> Termin „Jugoslavija“ u ovom radu odnosiće se na Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju (SFRJ), osim ako nije drugačije naznačeno – za Saveznu Republiku Jugoslaviju biće korišćen njen pun naziv.

žave koji su prošli kroz najteža ratna razaranja i onih koji su rat izbegli, mogu se razdvojiti uticaji rata od druga dva faktora u opadanju privreda naslednica Jugoslavije i životnog standarda njihovih građana. Zato će u ovom radu biti upoređene tri države nastale iz Jugoslavije, koje su prošle kroz različita iskustva tokom devedesetih godina: Slovenija, kao država koja je gotovo u potpunosti izbegla rat; Srbija, kao država koja je učestvovala u ratovima i trpela međunarodne sankcije ali je, sve do 1999, izbegla ratna dejstva na sopstvenoj teritoriji; i Bosna i Hercegovina, kao država na čijoj su se teritoriji dogodila najveća ratna razaranja. Upoređićemo dostupne podatke za ove tri države iz nekoliko opštih ekonomskih kategorija, a zatim, koristeći objavljena istraživanja, povezati ova saznanja sa postojećim informacijama o nejednakosti i životnom standardu, kako bismo dobili kompletniju sliku o uticaju rata na privredu i društvo.

## Populacija

Svaka ekonomska analiza kreće od stanovništva. Broj stanovnika u direktnoj je korelaciji sa ukupnim bruto društvenim proizvodom (BDP) i bruto društvenim proizvodom po stanovniku (BDP po stanovniku); odnosno sa dva osnovna parametra za određivanje ekonomske situacije u nekoj zemlji. Odnos između rasta populacije i ekonomskog rasta nije uvek jasan – s jedne strane, rast populacije očigledno vodi povećanju BDP, ali sa druge, smanjuje BDP po stanovniku. Razvijene zemlje sa visokim BDP po stanovniku imaju niži mortalitet, zbog boljih zdravstvenih uslova, ali istovremeno i znatno niže stope nataliteta, što usporava rast populacije. Većina razvijenih zemalja ima stopu prirodnog priraštaja koja je blizu nulte, ili blago negativna, dok siromašne zemlje beleže dvocifrene stope rasta populacije. Ipak, značajniji negativni prirodni priraštaj obično je posledica ne samo smanjenih stopa nataliteta, već i povećanja mortaliteta usled pogoršanja životnih uslova (kao što je slučaj u Istočnoj Evropi) ili starenja populacije (u slučaju Japana), kao i visoke stope emigracije. Shodno tome, iako je smanjenje stope fertiliteta normalno sa ekonomskim razvojem, visoke negativne stope prirodnog priraštaja mogu ukazivati na to da je društvo u krizi.<sup>2</sup>

Jugoslavija je prema poslednjem obavljenom popisu stanovništva iz 1991, imala 23,5 miliona stanovnika.<sup>3</sup> Prema proceni Zavoda za statistiku za 1990. godinu, Jugoslavija je imala natalitet od 14 promila, što je uz mortalitet od 9 promila davalo prirodni priraštaj od 5 promila. Odnosno drugačije rečeno, na svakih 1.000 stanovnika, Jugoslavija je dobijala još 5 novih žitelja. Pod pretpostavkom da bi se rast populacije<sup>4</sup> nastavio po istoj stopi narednih godina („optimističan model“), dobili bismo sledeće procene broja stanovnika:<sup>5</sup>

<sup>2</sup> Peterson, E., Wesley, F., „*The Role of Population in Economic Growth.*” SAGE Open, Oct. 2017 Dostupno na: doi:10.1177/2158244017736094.

<sup>3</sup> Становништво према националној припадности, попис 1991, Републички Завод за статистику, 30. март 1991.

<sup>4</sup> Tri osnovna metoda za predviđanje kretanja populacije su matematički, ekonomski i metod „komponenta“. U ovom istraživanju biće korišćen matematički metod, koji je najjednostavniji i najpogodniji kada je potrebno izračunati samo ukupnu brojnost populacije (”Manuals on methods of estimating population – Manual III: Methods for population projections by sex and age”, *Population studies*, no. 25, United Nations department of economic and social affairs, New York, 1956, pp. 1–5). Videti i: *World Population Prospects 2019: Methodology of the United Nations population estimates and projections*, United Nations department of economic and social affairs, New York, 2019; *Stanovništvo i razvoj*, Vukotić, Veselin et al. (ur.), Institut društvenih nauka, Beograd, 2012; Land, Kenneth C., ”Methods for National Population Forecasts: A Review.” *Journal of the American Statistical Association* 81, no. 396 (1986): pp. 888–901. Dostupno na: <https://doi.org/10.2307/2289057>.

<sup>5</sup> Rast populacije u budućnosti računa se pomoću formule:  $P(t)=P_0*(1+r)^t$ , gde je  $t$  – vremenski period,  $r$  – stopa rasta (stopa prirodnog priraštaja/100),  $P_0$  – početna populacija, i  $P(t)$  – populacija nakon zadatog vremenskog perioda.



**Tabela 1.** Projektovan broj stanovnika Jugoslavije (u hiljadama) po „optimističnom modelu“ (nepromenjena stopa rasta stanovništva od 1991), izračunato po podacima popisa stanovnika iz 1991. i stopi prirodnog priraštaja iz podataka Saveznog zavoda za statistiku

Jugoslavija	Broj stanovnika /u hiljadama/
1991.	23.528
1995.	24.002
2001.	24.731
2011.	25.995
2021.	27.325

Ovo je prognoza koja je prilično bliska proceni koju i sam Zavod za statistiku daje 1991: po njegovoj proceni, u varijanti srednje migracije i srednjeg fertiliteta, Jugoslavija bi 2001. godine trebalo da ima 25,196 miliona stanovnika, a 2011. 25,888 miliona stanovnika.<sup>6</sup> Ipak, imajući u vidu da je stopa prirodnog priraštaja prethodnih decenija kontinuirano padala: sa 15,5 promila 1955, na 9,5 promila 1975, i 6,7 promila 1985. godine, razumno je pretpostaviti da bi takav trend bio nastavljen. Ako bismo računali da bi stopa prirodnog priraštaja Jugoslavije nastavila da se smanjuje istom stopom kojom se smanjivala u periodu 1985–1990, kako bismo dobili još jedan – „pesimističan model“, dobili bismo sledeće:<sup>7</sup>

**Tabela 2.** Tri modela rasta populacije Jugoslavije i stvarni podaci o broju stanovnika (u hiljadama) – podaci Zavoda za statistiku i sajta worldometers.info

Jugoslavija	Broj stanovnika /nepromenjen prirodni priraštaj/ „optimističan model“	Broj stanovnika srednja procena Zavoda za statistiku	Broj stanovnika /opadajući prirodni priraštaj/ „pesimističan model“	Broj stanovnika u stvarnosti
1991.	23.528	23.528	23.528	23.528
1995.	24.002	24.663	23.925	22.923
2001.	24.731	25.196	24.243	22.221
2011.	25.995	25.888	24.003	21.685
2021.	27.325	26.234	22.832	20.799

Kretanje broja stanovnika teško je predvideti, naročito za duže vremenske periode, zbog postojanja brojnih varijabilnih faktora. Ipak, ono što upada u oči jeste da je stvaran broj stanovnika u bivšim republikama Jugoslavije 2021. niži za gotovo dva miliona čak i od pesimističnog modela pravljenog po podacima iz 1991. U poređenju sa prognozama Zavoda za statistiku (po srednjoj varijanti migracija i fertiliteta), broj stanovnika je manji za čak 5,5 miliona, odnosno za oko 20% prognoziranog stanovništva. Očigledno je da se ovakav pad stanovništva ne može objasniti samo daljim ekonomskim razvojem ovih zemalja (što je bio glavni faktor u opadanju stope prirodnog priraštaja u Jugoslaviji). Ovaj problem postaje jasniji kada se vide procene stanovništva za 1995. godinu – svega četiri godine nakon pravljenja prognoze Saveznog zavoda za statistiku Jugoslavija je imala 1,7 miliona stanovnika manje od onoga što je projektovano, što pokazuje koliko su velike

<sup>6</sup> Statistički godišnjak Jugoslavije, 38, 1991, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1991, str. 131.

<sup>7</sup> Rast populacije u budućnosti sa padajućom stopom porasta računa se pomoću formule:  $P(t) = P_0 \cdot (1 + (r - n \cdot t))^t$ , gde je  $t$  – vremenski period,  $r$  – stopa rasta (stopa prirodnog priraštaja/100),  $n$  – godišnje smanjenje stope rasta/100,  $P_0$  – početna populacija, i  $P(t)$  – populacija nakon zadatog vremenskog perioda. Parametar „ $n$ “ neizbežno je proizvoljan s obzirom na nesigurnost demografskih kretanja. U ovom slučaju dobijen je izračunavanjem prosečne godišnje stope smanjenja prirodnog priraštaja u periodu 1985–1990 (0,34 promila). Ipak, s obzirom na to da je ova stopa opadala i da je nerealistično pretpostaviti da bi ovakav trend bio nastavljen u budućnosti, podelili smo je sa dva, što daje rezultat od 0,17 promila opadanja prirodnog priraštaja na godišnjem nivou, što opet daje realističniju prognozu.

bile direktne posledice rata na populaciju. Kako bismo detaljnije ispitali koliko su ratna dešavanja uticala na ovakav razvoj, upoređićemo ove podatke za Sloveniju, Srbiju i Bosnu i Hercegovinu.

## Slovenija

Slovenija je 1990. imala stopu prirodnog priraštaja od 2,5 promila, dakle gotovo dvostruko manju od jugoslovenskog proseka. Ipak, njen prirodni priraštaj imao je stabilniji trend – u periodu 1985–1990. smanjivao se godišnje za 0,14 promila, sa 3,2 na 2,5. Koristeći iste principe koje smo upotrebili za Jugoslaviju, projekcije slovenačke populacije izgledaju ovako:<sup>8</sup>

**Tabela 3.** Tri modela rasta populacije Slovenije i stvarni podaci o broju stanovnika (u hiljadama), izračunato na osnovu podataka Svetske banke

Slovenija	Broj stanovnika /nepromenjen prirodni priraštaj/ „optimističan model“	Broj stanovnika /opadajući prirodni priraštaj/ „pesimističan model“	Broj stanovnika u stvarnosti /procena Svetske banke/	Aritmetička sredina dveju projekcija „srednji model“
1991.	1.999	1.999	1.999	1.999
1995.	2.019	2.016	1.989	2.017
2001.	2.049	2.035	1.992	2.042
2011.	2.101	2.043	2.052	2.072
2021.	2.154	2.023	2.100	2.088

U ovom slučaju nedostaje nam procena Saveznog zavoda za statistiku, koja je služila kao „srednja“ procena u prethodnom primeru. Ipak, ako bismo „srednji“ model rasta slovenačke populacije definisali kao aritmetičku sredinu optimističnog i pesimističnog modela (Tabela 3), dobili bismo broj sličan stvarnom broju stanovnika Slovenije 2020. godine. Populacija Slovenije pratila je matematičke projekcije iznenađujuće blisko, s obzirom na statičan karakter ovih modela. Ipak, ako posmatramo po periodima, značajnije odstupanje nalazi se u periodu od 1991. do 2001, kada je stvarna slovenačka populacija opala, iako je po oba modela trebalo da nastavi sa rastom – što pokazuje da, iako je njeno učešće u ratovima bilo kratko i zanemarljivo, ni Slovenija nije izbegla sve efekte raspada Jugoslavije. Nakon 2001. rast populacije se oporavlja, i do 2021. približava se „srednjem modelu“ rasta po podacima iz 1991.

## Srbija

U slučaju Srbije prikazaćemo populaciona kretanja na isti način kao i za Sloveniju, koristeći „optimističan“, „pesimističan“ i „srednji“ model, i uporediti ih sa stvarnim brojem stanovnika po podacima Svetske banke. S obzirom na specifičan status AP Kosova i Metohije, biće prikazane prognoze stanovništva za Srbiju sa i bez Kosova.<sup>9</sup>

<sup>8</sup> Za optimistični model rasta pretpostavićemo da se zadržava prirodni priraštaj od 2,5 promila ( $r = 0,0025$ ), a za pesimističan model, umanjivaćemo ga godišnje za faktor „n“, koji je u ovom slučaju  $(0,014/2)/100 = 0,00007$ .

<sup>9</sup> Broj stanovnika u južnoj pokrajini teže je precizno utvrditi zbog bojkota popisa od strane prvo Albanaca, a zatim Srba. Osim toga, s obzirom na to da Kosovo i Metohija predstavlja demografski značajno različit region (po stopi prirodnog priraštaja, starosnoj strukturi, itd.) i da je to jedina teritorija Srbije na kojoj su vođena značajnija ratna dejstva 1999, obrada podataka odvojeno za centralnu Srbiju i AP Vojvodinu daje jasniju sliku o demografskim kretanjima u tim regionima.

**Tabela 4.** Tri modela rasta populacije Srbije i stvarni podaci (u hiljadama), izračunato prema podacima sajta worldometers.info

Srbija	Broj stanovnika /nepromenjen prirodni priraštaj/	Broj stanovnika /opadajući prirodni priraštaj/	Broj stanovnika u stvarnosti /procena sajta worldometers.info	Aritmetička sredina dveju projekcija „srednji model“
1991.	9.602	9.602	9.602	9.602
1995.	9.799	9.777	9.884	9.788
2001.	10.103	9.963	9.410	10.033
2011.	10.630	10.053	8.963	10.341
2021.	11.185	9.864	8.688	10.524

Podaci za Srbiju pokazuju da je ova zemlja pretrpela najznačajnije demografske gubitke u periodu 1995–2001 – populacija je opala za oko 400.000 stanovnika, dok je srednji model predvideo porast od 250.000 ljudi. Ova razlika se kasnije samo povećavala, pa je Srbija 2021. godinu dočekala sa populacijom manjom za 1,2 miliona stanovnika od pesimistične prognoze na osnovu podataka iz 1991.

**Tabela 5.** Tri modela rasta populacije Srbije bez Kosova i Metohije i stvarni podaci (u hiljadama), izračunato na osnovu podataka Svetske banke

Srbija bez Kosova i Metohije	Broj stanovnika /nepromenjen prirodni priraštaj/ „optimističan model“	Broj stanovnika /opadajući prirodni priraštaj/ „pesimističan model“	Broj stanovnika u stvarnosti /procena Svetske banke/	Aritmetička sredina dveju projekcija „srednji model“
1991.	7.595	7.595	7.595	7.595
1995.	7.625	7.613	7.625	7.619
2001.	7.671	7.595	7.503	7.633
2011.	7.748	7.444	7.234	7.596
2021.	7.826	7.152	6.908	7.489

Podaci za Srbiju bez Kosova pokazuju da se veći deo direktnih demografskih gubitaka usled rata dogodio na teritoriji pokrajine. Uprkos tome, dugoročno kretanje populacije Srbije pokazuje oštiji pad u odnosu čak i na pesimističan model izrađen prema stanju iz 1991.

## Bosna i Hercegovina

Populacija Bosne i Hercegovine pokazala je najveća odstupanja od prognoziranih modela. Čak i pesimističan model rasta populacije prognozirao je da će danas ova država imati tačno 800.000 ljudi više nego što ih je stvarno živelo u njoj prema proceni Svetske banke iz 2020. Razlika između srednjeg modela za 2021. i stvarnog broja stanovnika iznosi oko 1,5 miliona, što je gotovo polovina populacije BiH danas. Najveći pad broja stanovnika dogodio se u periodu 1991–1995, kada je ova država izgubila oko 20% populacije (Tabela 6).

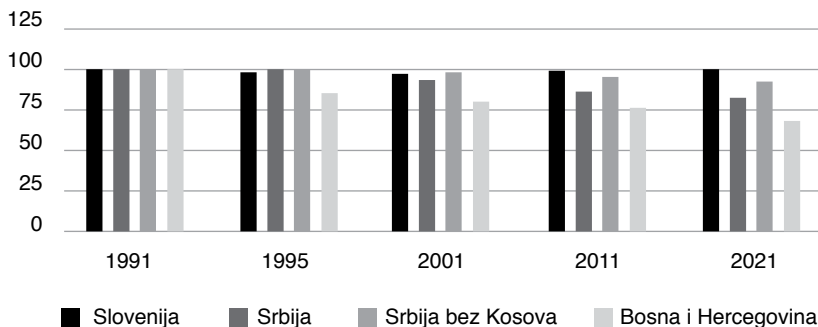
**Tabela 6.** Tri modela rasta populacije Bosne i Hercegovine i stvarni podaci (u hiljadama), izračunato prema podacima sa sajta worldometers.info

Bosna i Hercegovina	Broj stanovnika /nepromenjen prirodni priraštaj/ „optimističan model“	Broj stanovnika /opadajući prirodni priraštaj/ „pesimističan model“	Broj stanovnika u stvarnosti /procena Svetske banke/	Aritmetička sredina dveju projekcija „srednji model“
1991.	4.369	4.369	4.369	4.369
1995.	4.505	4.480	3.829	4.492
2001.	4.717	4.560	3.755	4.638
2011.	5.093	4.448	3.661	4.770
2021.	5.499	4.052	3.252	4.775

Ako pogledamo podatke za sva četiri primera tako što ćemo iskazati relativan odnos stvarnog broja stanovnika i broja prognoziranog po srednjem modelu rasta, dolazimo do zanimljivih zapažanja (Grafikon 1).

*Grafikon 1.* Stvaran broj stanovnika u odnosu na prognoziran srednji model rasta po podacima iz 1991. (%), izračunato na osnovu podataka Svetske banke i sajta worldometers.info

Stvaran broj prema prognoziranom broju stanovnika – Slovenija, Srbija, BiH (%)



Slovenija, koja nije učestvovala u ratu, gotovo da savršeno prati napravljen model – 2021. populacija je u procenat ista kao što je predvideo srednji model rasta. Manja odstupanja možemo pronaći 1995. i 2001. kada je slovenačka populacija pratila srednji model rasta sa 98% i 97%, što se može tumačiti kao privremena posledica raspada zemlje. Ipak, daleko su značajnija odstupanja koja postoje kod drugih država. Srbija je 1995. imala 100% isti broj stanovnika kao po modelu, ali već 2001. taj procenat pada na 93%, što pokazuje da je na populaciju ove države znatno više uticao rat na Kosovu 1999. Ako pogledamo podatke samo za Srbiju bez Kosova i Metohije, videćemo ovaj trend još jasnije. Centralna Srbija i Vojvodina su 2001. imale 98% stanovništva predviđanog po srednjem modelu rasta, što znači da je najveći deo populacionih gubitaka pretrpela teritorija na kojoj su neposredno vođena znatnija ratna dejstva – Kosovo. Podaci za narednih dvadeset godina otkrivaju da je ovaj trend nastavljen. Srbija u celini dostigla je svega 86% predviđenog broja stanovništva 2011. i 82% 2021. S druge strane, ako oduzmemo Kosovo, ovi procenti su znatno blaži – 95% 2011, 92% 2021. Naravno, za tako dug vremenski period, usled delovanja brojnih drugih društvenih i ekonomskih faktora, teško je govoriti o presudnom delovanju rata na broj stanovnika. U slučaju Slovenije, možemo videti da je populacija zapravo obnovila svoj rast i sustigla prognozu za kojom je zaostajala nakon devedesetih, što nam govori da se u slučaju povoljnih socio-ekonomskih uslova, ovi trendovi mogu obrnuti. U slučaju Srbije, do toga nije došlo, i nepovoljni socio-ekonomski faktori samo su produbili početni gubitak stanovništva nastao zbog rata, naročito na Kosovu.

Ipak, stvarno razorni uticaji rata na populaciju najbolje se vide na primeru Bosne i Hercegovine, na čijoj se teritoriji vodio najduži i najrazorniji rat od svih ratova koji su pratili raspad Jugoslavije. Već 1995, dakle nakon samo četiri godine, populacija Bosne i Hercegovine činila je 85% brojnosti koju je predviđao srednji model rasta. Ovaj trend je u narednim godinama samo produbljen (80% 2001, 76% 2011), da bi 2021. Bosna i Hercegovina dočekala sa svega 68% stanovništva u odnosu na ono što je prognozirao srednji model rasta po parametrima iz 1991. I u slučaju ove zemlje, veliki ljudski gubici u ratu nisu mogli biti oporavljeni usled nepovoljne socio-ekonomske situacije, koja je samo pospešila njenu dalju depopulaciju.

## Bruto društveni proizvod

Bruto društveni proizvod (BDP) predstavlja osnovu makroekonomije: to je pojam kojim se označava ukupna vrednost roba i usluga proizvedenih u nekoj zemlji. BDP čini zbir vrednosti potrošnje stanovništva, bruto investicija, državne potrošnje i neto izvoza ostvarenih u toku jedne godine. Koristi se u različite svrhe, ali njegova najvažnija primena je u merenju ukupnih rezultata neke ekonomije.<sup>10</sup> Podelom BDP sa brojem stanovnika neke zemlje, dobijamo BDP po glavi stanovnika, koji se koristi da pokaže stepen razvijenosti zemlje. Sam po sebi BDP po glavi stanovnika nije dovoljan da pokaže kvalitet života stanovnika, pa mu se često dodaju i drugi parametri kao što su raspodela dohotka, odnosno nejednakost, nezaposlenost, životni vek, obrazovanost populacije, i sl. Ipak, iako je daleko od savršenog mernog instrumenta, BDP može dati prilično dobru sliku o kretanju ekonomije neke države u istorijskom periodu.<sup>11</sup>

Za podatke o bruto društvenom proizvodu bivših jugoslovenskih država koristićemo dva izvora – jedan su podaci, odnosno procene Svetske banke, koji su dostupni za Sloveniju, Srbiju (bez Kosova i Metohije) i Bosnu i Hercegovinu od 1995,<sup>12</sup> a drugi su podaci saveznog Zavoda za statistiku za svaku pojedinačnu republiku, koji idu do 1989. godine.<sup>13</sup> Kako bi ovi podaci bili uporedivi, prikazaćemo ih u dolarima po konstantnoj vrednosti iz 2015. godine, što je format u kojem se nalaze podaci Svetske banke.<sup>14</sup>

<sup>10</sup> Samjuelson, P., Nordhaus, V., *Ekonomija*, 18. izdanje, Mate, Beograd, 2009, str. 424–427.

<sup>11</sup> *Ibid.*, 430.

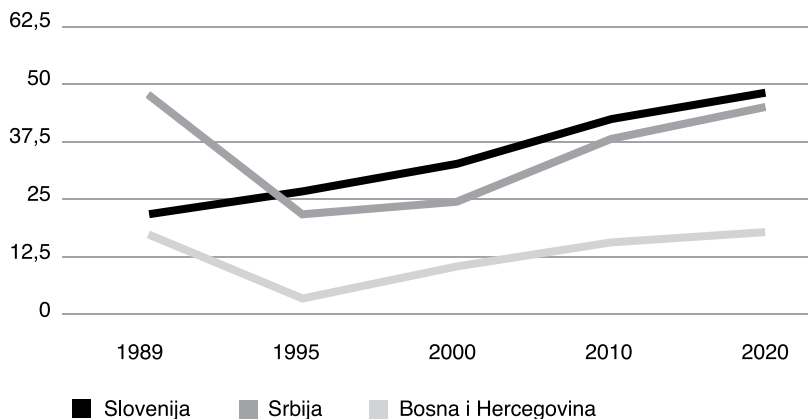
<sup>12</sup> Dostupno na: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD?locations=SI-RS-BA> (30. novembar 2021).

<sup>13</sup> Statistički godišnjak Jugoslavije, 1991, str. 417.

<sup>14</sup> Podaci Zavoda za statistiku daju BDP u dinarima po kursu iz 1972. Fiksni kurs dinara 1972. bio je 17 dinara za jedan dolar, po zakonu o paritetu dinara iz 1971. (*Službeni list SFRJ*, br. 58/1971). Tako dobijene dolare iz 1972. potrebno je samo prebaciti u dolare iz 2015, prilagodavanjem stopi inflacije, za šta postoji više dostupnih instrumenata, npr. instrument dostupan na: <https://www.in2013dollars.com/us/inflation/1972> (24. novembar 2021). Poređenjem podataka Svetske banke za Severnu Makedoniju, i ovako obrađenih podataka Zavoda za statistiku koji postoje za 1989. i 1990, možemo se uveriti da je ovakva kalkulacija ispravna.

**Grafikon 2.** Bruto društveni proizvod izražen u dolarima stalne vrednosti iz 2015, Slovenija, Srbija (bez Kosova) i Bosna i Hercegovina, podaci Svetske banke

Bruto društveni proizvod u dolarima iz 2015.



Kao što se vidi iz grafikona, slovenačka privreda nastavila je rast tokom devedesetih godina, nedotaknuta ratom koji se vodio u ostatku bivše državne zajednice. Kao i mnoge druge zemlje, Slovenija je iskusila znatan rast tokom ranih dvehiljaditih godina, koji se završio sa krizom 2008, da bi kasnije nastavila rast, ali tokom druge decenije XXI veka znatno sporije.

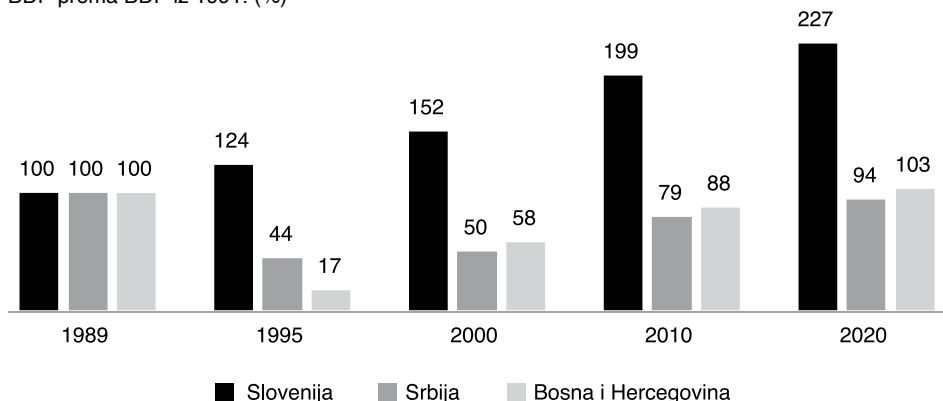
Za razliku od kretanja stanovništva, gde je Srbija (bez Kosova) imala razvoj sličniji Sloveniji nego Bosni, u slučaju BDP, posledice ratova i sankcija na privredu jasno su uočljive. BDP Srbije opao je sa 47,6 milijardi 1989, na 21,2 milijarde 1995. – više od dva puta za svega šest godina – ili drugačije rečeno, srpska ekonomija 1995. činila je samo 44% ekonomije SR Srbije 1989. U narednih pet godina, srpska privreda je maltene stagnirala – 2000. godine ukupan BDP iznosio je oko 24 milijarde dolara. Oporavak koji je usledio nakon toga bio je usporen – 2020. godine ukupan BDP je i dalje bio na nižem nivou nego 1989, ako se uzme u obzir inflacija – oko 45 milijardi dolara, ili 94% nivoa privrede iz 1989.

Kao i u prethodnom slučaju, efekti rata na Bosnu i Hercegovinu bili su najrazorniji i najuočljiviji. Dok je srpska privreda smanjena za oko dva puta, bosanska ekonomija smanjila se sa 17 milijardi na svega 2,9 milijardi – ili skoro šest puta, za šest godina od 1989. do 1995. S obzirom na to da se rat na teritoriji Bosne i Hercegovine završio 1995, ova država je počela nešto ranije sa oporavkom privrede, pa je do 2000. njen BDP dosegao 9,9 milijardi dolara, ili 58% nivoa iz 1989. Ipak, s obzirom na sporiji rast koji je potom usledio, bosanska privreda, kao i srpska, nije uspela da se oporavi sve do 2020. godine, kada je BDP konačno dosegao nivo BDP SR Bosne i Hercegovine iz 1989.

Možemo videti da je slovenačka privreda od 1989. do 2020. porasla više od dva puta, dok su srpska i bosanska privreda stagnirale. Efekat ratova 1991–1995. u početku se više osetio na privredu Bosne i Hercegovine, na čijoj su se teritoriji desila najveća ratna razaranja. Međunarodna izolacija i sankcije, kao i novi rat 1999. na Kosovu sprečili su srpsku privredu da počne sa bržim rastom sve do 2000. godine. Ovo je rezultovalo time da je ekonomija Srbije, uprkos manjem početnom oštećenju nego što je pretrpela Bosna i Hercegovina, imala najduži put do oporavka od ratova devedesetih, što posebno ilustruje činjenica da ni u 2020. godini nije dosegla nivo iz 1989.

**Grafikon 3.** Odnos BDP za datu godinu prema BDP iz 1989, Slovenija, Srbija, Bosna i Hercegovina, izračunato na osnovu podataka Svetske banke

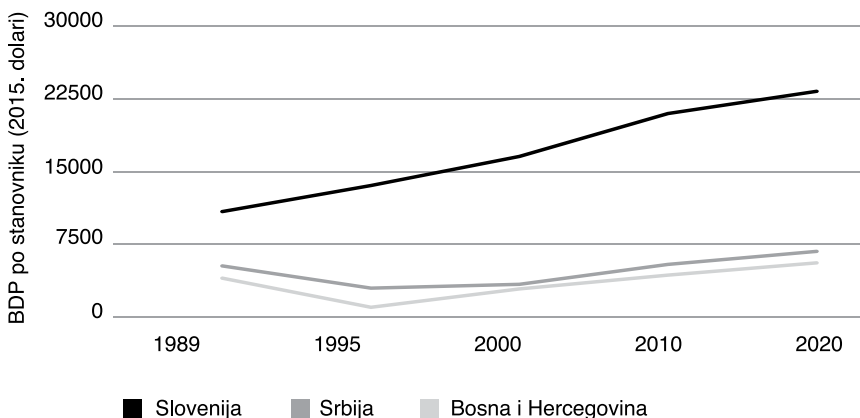
BDP prema BDP iz 1991. (%)



Podaci o BDP po stanovniku pokazuju nešto manji pad od ukupnog BDP, što je uslovljeno, kao što smo videli, znatnim smanjenjem stanovništva Srbije i Bosne i Hercegovine od 1989. do 2020. U slučaju Slovenije, BDP po glavi stanovnika rastao je stabilno u čitavom periodu, i 2020. dostigao 215% nivoa iz 1989. godine (Grafikon 5). Srbija i Bosna i Hercegovina dosegle su nivo iz 1989. do početka druge decenije XXI veka, a zatim ga i prestigle, pa je tako BDP po stanovniku Srbije 2020. godine iznosio 128% nivoa iz 1989, a u slučaju Bosne i Hercegovine 140% nivoa iz 1989. Ipak, ako se pogledaju i podaci o broju stanovnika i ukupnom BDP, jasno je da nije reč ni o kakvom rastu privrede, već o rasporedu istog BDP na manji broj stanovnika. Konačno, uprkos ovom malom poboljšanju uzrokovanom gubitkom stanovnika, BDP po stanovniku Srbije i Bosne i Hercegovine bio je, 2020. godine, skoro dvostruko manji od BDP po stanovniku Slovenije iz 1989. (Grafikon 4).

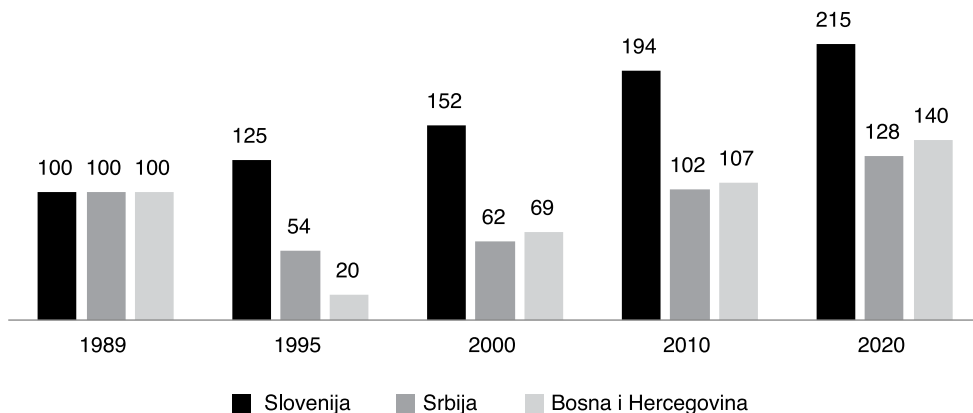
**Grafikon 4.** BDP po stanovniku Slovenije, Srbije i Bosne i Hercegovine, 1989–2020, u vrednostima američkih dolara iz 2015, podaci Svetske banke

BDP po stanovniku Slovenije, Srbije i BiH 1989–2020. (američki dolari 2015)



**Grafikon 5.** BDP po stanovniku prema BDP po stanovniku 1989, Slovenija, Srbija, Bosna i Hercegovina (%), izračunato prema podacima Svetske banke

BDP po stanovniku prema BDP po stanovniku 1989. (%)



Modelovanje i prognoza rasta BDP za duže vremenske periode je nesigurna disciplina, o kojoj ne postoji dovoljno metodološke literature. Ekonomisti se radije drže kratkoročnih prognoza BDP (za sledeći kvartal ili godinu, do maksimalno pet godina), što je podatak koji je mnogo značajniji za ekonomska kretanja, i shodno tome postoji razrađena i precizna metodologija na osnovu koje se takve prognoze izrađuju. Što se tiče dugoročnih prognoza rasta, koje koriste pre svega ekonomskim istoričarima u rekonstruisanju manje poznatih perioda u ekonomskoj istoriji, i naučnicima i planerima koje zanimaju hipotetički scenariji u budućnosti, metodologija je značajno manje razrađena i svodi se uglavnom na proizvoljne procene napravljene na osnovu privrednog rasta u ranijem razdoblju uz uzimanje u obzir opštih socio-ekonomskih uslova koji vladaju u državi ili regionu za koji se prognoza sačinjava.<sup>15</sup> U ovom slučaju, s obzirom na to da nam je potrebna samo okvirna prognoza hipotetičkog rasta BDP Slovenije, Bosne i Hercegovine i Srbije nakon 1989, smatramo da je matematički model baziran na pređašnjim stopama rasta Jugoslavije dovoljan za postizanje cilja kojem težimo.

Upotrebićemo dva modela. Jedan će biti zasnovan na desetogodišnjem rastu jugoslovenske privrede od 1980 do 1989, dakle od početka krize do godine za koju imamo pouzdane podatke, i godine koja je bliska početku raspada zemlje. Ovaj model prikazuje jugoslovenski BDP u slučaju da se kriza koja je počela 1980. nastavila i nakon 1991, bez raspada zemlje i rata. Drugi model biće zasnovan na dugoročnom rastu jugoslovenske privrede, od 1956. do 1990, koji pretpostavlja da bi Jugoslavija, da se nije raspala, u jednom trenutku izašla iz krize i vratila se na svoj dugoročni trend rasta.<sup>16</sup> Prvi model nazvaćemo „pesimističan“, a drugi „optimističan“. Kao i u prethodnom slučaju, aritmetička sredina ova dva modela poslužiće kao „srednji scenario“ razvoja.

Statistički godišnjak SFRJ iz 1991. donosi nam potrebne podatke za oba modela – i ono što je takođe važno, donosi podatke i za pojedinačne republike.

<sup>15</sup> Stegman, A., McKibbin, W.J., *Long term Projections of the World Economy – A Review*, Centre for Applied Macroeconomic Analysis (CAMA), Working Paper 14/2013, pp. 3–11.

<sup>16</sup> *Statistički godišnjak SFRJ*, 1991.

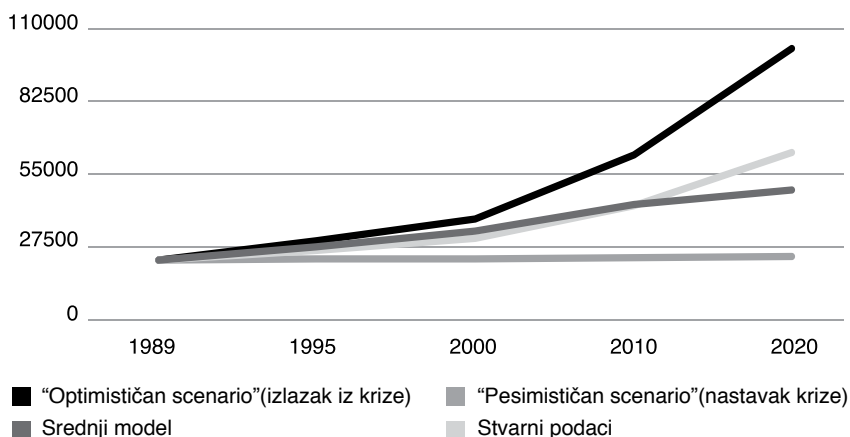


## Slovenija

Slovenačka privreda je od 1980. do 1989. porasla svega 2% za deset godina, što daje prosečan rast od 0,2% godišnje.<sup>17</sup> S druge strane, prosečan godišnji rast BDP Slovenije u razdoblju 1956–1990. iznosio je 5,2%. Ovi podaci daju nam sledeće modele rasta BDP Slovenije.

*Grafikon 6.* Tri modela rasta BDP Slovenije i stvarni podaci (1989–2020) u američkim dolarima iz 2015. godine, izračunato prema podacima Saveznog zavoda za statistiku Jugoslavije, stvarni podaci preuzeti od Svetske banke

Modeli rasta i stvarni podaci BDP Slovenije (1989–2020)



Zanimljivo je primetiti koliko se stvarni podaci poklapaju sa „srednjim modelom“ rasta, kao i u slučaju populacije. Iako je ovaj model napravljen kao srednja vrednost dva jednako nerealistična scenarija, njegova preciznost u prognozi slovenačke privrede značajna je sve do kraja dvehiljaditih kada je Sloveniju, kao i čitav svet, pogodila ekonomska kriza iz 2008, koju model nije predvideo. Kao i u slučaju populacije, pokazuje se da Slovenija prati „srednji model“, napravljen po podacima iz 1991, što je značajno jer nam omogućava da te podatke uporedimo sa državama koje su prošle kroz ratna dešavanja devedesetih.

## Srbija

Prosečan rast privrede Srbije (bez Kosova i Metohije) od 1956. do 1990. iznosio je 4,1%, što će biti osnova za naš „optimističan“ model rasta, dok je prosečan godišnji rast od početka krize 1980. do 1989. iznosio 0,7%.<sup>18</sup>

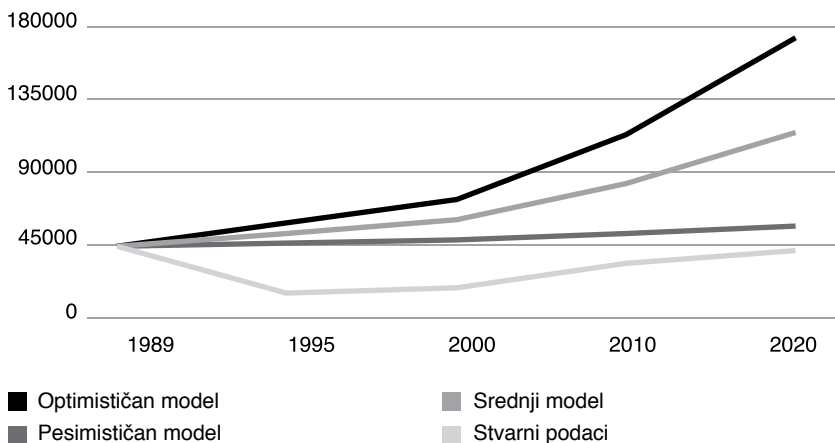
Pogled na grafikon otkriva da se BDP Srbije u poslednjih trideset godina kretao na nižem nivou od onog na kojem bi bio prema „pesimističnom“ modelu rasta. Drugim rečima, da je kriza koja je počela 1980. nastavljena sve do 2020. godine, Srbija bi i dalje imala veći BDP od onog koji je u stvarnosti postigla. Ako izvršimo poređenje u odnosu na srednji model rasta, dobićemo da stvarni podaci o BDP iz 2020. čine samo 40% predviđene vrednosti prema tom scenariju, koji podrazumeva izlazak iz krize, ali usporavanje rasta u odnosu na onaj koji je postojao tokom trajanja Jugoslavije.

<sup>17</sup> Izračunato prema podacima iz *Statističkog godišnjaka SFRJ* 1991. za BDP Slovenije 1980. i 1989, str. 417.

<sup>18</sup> *Ibid.*

**Grafikon 7.** Tri modela rasta BDP Srbije i stvarni podaci (1989–2020) u američkim dolarima iz 2015. godine, izračunato prema podacima Saveznog zavoda za statistiku Jugoslavije, stvarni podaci preuzeti od Svetske banke

Modeli rasta i stvarni podaci BDP Srbije (1989–2020)

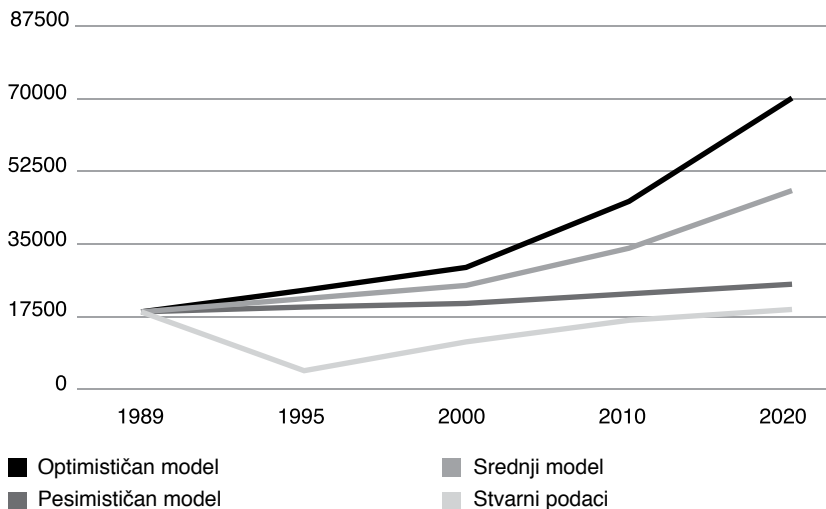


## Bosna i Hercegovina

Privreda Bosne i Hercegovine je od početka krize 1980. do 1989. porasla za 11%, odnosno 1,1% godišnje u proseku. S druge strane, bosanska privreda rasla je za 4,6% godišnje u periodu od 1956. do 1990.<sup>19</sup>

**Grafikon 8.** Tri modela rasta BDP Bosne i Hercegovine i stvarni podaci (1989–2020) u američkim dolarima iz 2015. godine, izračunato prema podacima Saveznog zavoda za statistiku Jugoslavije, stvarni podaci preuzeti od Svetske banke

Modeli rasta i stvarni podaci BDP Bosne i Hercegovine (1989–2020)

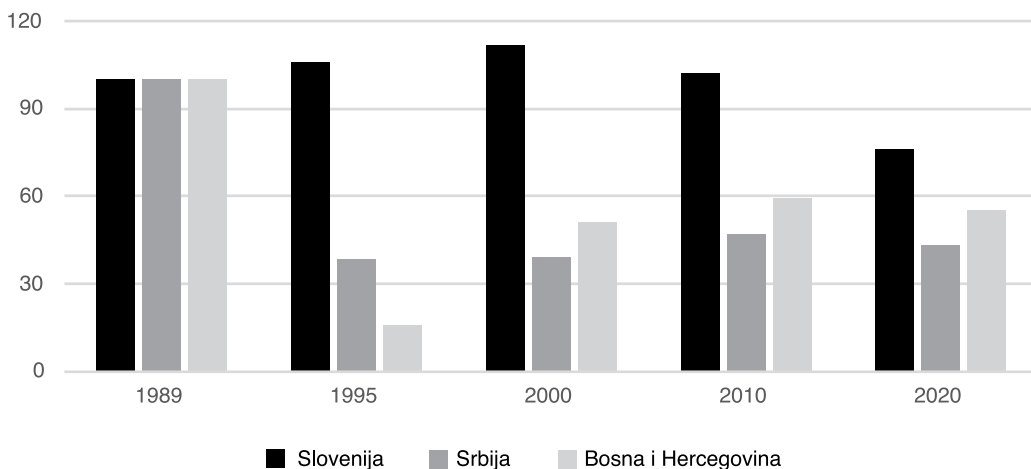


<sup>19</sup> *Ibid.*

Konačno, poređenjem modela koji je predviđao populaciju i ukupan BDP, možemo izraditi modele o hipotetičkom BDP po stanovniku za ove tri republike i uporediti ga sa stvarnim podacima. To znači da će optimističan model biti izrađen pod pretpostavkom održavanja prirodnog priraštaja stanovništva iz 1991. uz istovremeno prevazilaženje krize i povratak na dugoročni trend rasta ekonomije 1965–1990. Pesimističan model podrazumeva opadajući prirodni priraštaj za stanovništvo, i nastavak krize koja je počela 1980. godine, dakle rast ekonomije po prosečnim stopama 1980–1989. Srednji model biće aritmetička sredina između ova dva modela. Ako uporedimo stvarne postignute rezultate u odnosu na ovako dobijeni srednji model rasta, dobićemo sledeće podatke:

**Grafikon 9.** Odnos ostvarenog BDP po stanovniku u odnosu na BDP po stanovniku 1989, za Sloveniju, Srbiju i Bosnu i Hercegovinu (%), izračunato prema podacima Saveznog zavoda za statistiku Jugoslavije, stvarni podaci preuzeti od Svetske banke

BDP po stanovniku, odnos ostvarenog prema srednjem modelu (%)



Kao što vidimo, srednji model ponovo je sa priličnom tačnošću odredio razvoj Slovenije, bar do kraja dvehiljaditih. Posle 2010, sve tri države posustaju u rastu u odnosu na model, s obzirom na novonastalu krizu 2008, i generalni trend usporavanja tokom druge decenije XXI veka. Ipak, ono što je za našu analizu značajnije, jeste jasan uticaj rata na privredu Srbije i Bosne i Hercegovine, koji je najuočljiviji 1995. Te godine, prosečan stanovnik Bosne i Hercegovine raspolagao je sa svega 16% onoga koliko bi (hipotetički) raspolagao da nije došlo do rata. U Srbiji je situacija bila tek nešto bolja, sa 38% postignutog nivoa projektovanog srednjim modelom. Ipak, u narednim godinama privreda Bosne i Hercegovine oporavljala se brže nego privreda Srbije, te dostiže 51% nivoa 2000, i 59% 2010. godine. Srbija s druge strane stagnira do 2000, kada dostiže 39% predviđanog rasta, da bi zatim iskusila nešto brži oporavak dvehiljaditih, što je podiže do 47% postignutog nivoa 2010. Usled izbijanja krize i usporavanja privrede, nakon 2010, Srbija i Bosna opet gube priključak u odnosu na model – Srbija ostaje ispod 50% projektovanog rasta (43%), a Bosna se spušta na 55%.

## Nejednakost

BDP i BDP po glavi stanovnika su korisni parametri kada se govori o ukupnom bogatstvu neke zemlje. Ipak, da bi se dobila prava slika o životnom standardu prosečnog stanovnika, ovi parametri moraju biti dopunjeni drugim faktorima poput stope prosečne zarade i stope nejednakosti u društvu. U ispitivanju nejednakosti, koja je osnovni pokazatelj kako su u nekom društvu raspoređeni resursi, koristi se Ćini indeks.<sup>20</sup> Nakon raspada Jugoslavije 1991, osim značajnih demografskih i makroekonomskih promena koje su usledile i o kojima je već bilo reči, države koje su nastale iz Jugoslavije prošle su i kroz duboke socijalne promene, koje su uzrokovale novu preraspodelu resursa u društvu.

Jugoslavija je bila prilično egalitarna država, posmatrano današnjim merilima. Tokom sedamdesetih i osamdesetih godina, više od pola preduzeća imalo je odnos između najviše i najniže zarade 3: 1, a 70% do 80% kompanija imalo je taj odnos ne veći od 4: 1.<sup>21</sup> Poređenja radi, u Sjedinjenim Američkim Državama 1978. godine, taj odnos iznosio je 31: 1 u 350 najvećih američkih kompanija, i od tada je u konstantnom porastu, da bi 2020. godine dosegao odnos od 351: 1.<sup>22</sup> To je značilo i da je Jugoslavija imala relativno nizak Ćini indeks. Različite procene Ćini indeksa u Jugoslaviji kreću se u vrednosti od 0,21 za plate zarađene u društvenom sektoru po podacima iz 1976. godine,<sup>23</sup> do 0,31 prema podacima Svetske banke za 1983.<sup>24</sup> Ipak, deo ove nejednakosti može se pripisati velikim regionalnim razlikama (npr. između Slovenije i Kosova), pa stoga podaci za pojedinačne republike daju niže indekse nego za državu u celini. Ćini indeks za Sloveniju procenjen je na 0,24 i Srbiju za 0,22 tokom osamdesetih godina prema podacima Svetske banke, a može se pretpostaviti da je i Bosna imala slične vrednosti.<sup>25</sup> Raspad zemlje, i još više, tranzicija iz socijalizma u kapitalizam, doprineli su rastu nejednakosti u svim bivšim jugoslovenskim republikama, slično kao što je pad socijalizma u Istočnoj Evropi doveo do velikog rasta nejednakosti u tim zemljama. Ipak, među ovim državama postoje značajne razlike, u zavisnosti od toga na koji način se tranzicija dogodila. Slovenija je na samom vrhu zemalja u svetu po jednakosti,<sup>26</sup> dok su Srbija<sup>27</sup> i Bosna i Hercegovina<sup>28</sup> među državama u Evropi sa najvećom stopom nejednakosti. Teško je proceniti uticaj rata na ovakav razvoj. Primer Severne Makedonije, koja takođe pripada grupi evropskih zemalja sa visokom stopom nejednakosti, a nije učestvovala u ratovima nakon raspada Jugoslavije, može implicirati da rat nije presudno uticao na povećanje ovih razlika.<sup>29</sup> Ono što je izvesno jeste da su ratne i vanredne okolnosti koje su pratile tranziciju iz socijalizma u kapitalizam tokom devedesetih godina u Srbiji i Bosni i Hercegovini stvorile povoljne uslove za

<sup>20</sup> Ćini indeks (*Gini index*) je instrument merenja nejednakosti u nekoj populaciji, koji je osmislio italijanski statističar Korado Ćini 1912. godine. Izražava se u vrednostima od 0 do 1, gde 0 predstavlja potpunu jednakost, gde svaki član zajednice ima jednaka primanja, a 1 potpunu nejednakost, gde su svi resursi u nekoj zajednici u vlasništvu samo jedne osobe. Po podacima Svetske banke, najveći Ćini indeks na svetu ima Južna Afrika, sa indeksom od 0,63, dok najnižu stopu nejednakosti merenu ovim indeksom ima Slovenija, sa 0,24 poena. Videti: <https://www.investopedia.com/terms/g/gini-index.asp>, <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI> i <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?locations=ZA> (30. novembar 2021).

<sup>21</sup> Milić, P., Income Inequality in Slovenia from 1963 onwards, *Teorija in praksa*, 57, 3/2000, str. 891.

<sup>22</sup> Mishel, L., Kandrim, J., "CEO pay has skyrocketed 1,322% since 1978", Economic Policy Institute, 10.08.2021. Dostupno na: <https://www.epi.org/publication/ceo-pay-in-2020/> (1. decembar 2021).

<sup>23</sup> Žarković Rakić, J., Krstić, G., Oruč, N., Bartlett, W., "Income inequality in transition economies: comparative analysis of Croatia, Serbia and Slovenia", *Economic Annals*, Volume 64, Issue 223/2019, pp. 39–61. Dostupno na: <https://doi.org/10.2298/EKA1923039Z>, 40.

<sup>24</sup> Hillman, A., Milanovic, B., *The Transition from Socialism in Eastern Europe*, World bank books, 1992. Dostupno na: <https://doi.org/10.1596/0-8213-2148-X>, 107.

<sup>25</sup> Žarković Rakić, J., Krstić, G., Oruč, N., Bartlett, W., "Income inequality in transition economies", *op. cit.*, 40.

<sup>26</sup> Dostupno na: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?locations=SI> (1. decembar 2021).

<sup>27</sup> Dostupno na: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?locations=RS> (1. decembar 2021).

<sup>28</sup> Dostupno na: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?locations=BA> (1. decembar 2021).

<sup>29</sup> Dostupno na: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?locations=MK> (1. decembar 2021).

transfer bogatstva ka višim slojevima društva, ali je istovremeno, sa opštim osiromašenjem dveju zemalja, došlo do relativnog smanjivanja nejednakosti. U Bosni i Hercegovini, nejednakosti su znatno porasle u toku i nakon rata: Ćini indeks za ovu državu porastao je sa 0,31 koliko je iznosio neposredno pred raspad države 1991. do 0,44, koliko je iznosio 2011.<sup>30</sup> Postoje indicije da se ovako visok nivo nejednakosti u oba entiteta održava namerno, budući da se državni programi pomoći koji su neophodni rastućem broju siromašnih koriste kao instrumenti političke kontrole. I Republika Srpska i Federacija BiH povezuju ove programe pomoći sa etničkom ili političkom pripadnošću, što je naročito prisutno u dodeljivanju pomoći ratnim veteranima i žrtvama. U takvoj situaciji, nejednakost postaje još jedan vid obezbeđivanja političke podrške, i uprkos deklarativnim izjavama o neophodnosti borbe protiv nje, političke elite u ovoj državi održavaju je na visokom nivou.<sup>31</sup> Srbija takođe ispoljava slične nivoe nejednakosti – Ćini indeks u ovoj zemlji dosegao je vrednost od 0,378 u 2013. godini, što je značajan porast u odnosu na vreme Jugoslavije.<sup>32</sup> Srbija se po stepenu tržišne nejednakosti nalazi u evropskom proseku, ali s obzirom na to da je uticaj socijalnih transfera preko progresivnih poreza i programa socijalne pomoći manji u odnosu na ostale zemlje, završava na pretposlednjem mestu na listi razvijenih zapadnih i evropskih zemalja (jedino ispred Sjedinjenih Država), po Ćini indeksu nakon socijalnih transfera. Srpski poreski sistem je 2009. godine bio najmanje progresivan od svih evropskih zemalja osim Bugarske, koja je koristila proporcijalan porez.<sup>33</sup> Nakon 2009, i Srbija i Bosna i Hercegovina ispoljavaju dalje tendencije smanjenja izdavanja za programe socijalne pomoći, i daljeg smanjenja poreskih stopa. U „trci“ za privlačenjem stranih investitora sa ostalim istočnim i jugoistočnim evropskim zemljama najdalje odlazi Bosna i Hercegovina koja uvodi fiksnu poresku stopu od 10% na sve izvore prihoda, a Srbija smanjuje poresku stopu na zarade na 10%, ali zadržava različite (više) stope za druge izvore prihoda.<sup>34</sup> U slučaju Slovenije, prelaz iz jednog u drugi ekonomski sistem izvršen je postepenije, zahvaljujući čemu je ova zemlja održala nizak nivo nejednakosti i shodno tome relativno visok kvalitet života prosečnog stanovnika. Slovenija je, za razliku od ostalih bivših socijalističkih zemalja koje su većinom usvojile neoliberalne ekonomske koncepte, izabrala znatno umereniju tranziciju ka kapitalizmu, zadržavajući visok stepen radničkih prava, regulisano tržište i veći stepen državne svojine. Stopa privatizacije i stranih investicija bila je znatno niža od ostalih zemalja, a slovenačke sindikalne organizacije održale su svoj uticaj i doseg. Sve to doprinelo je da Slovenija bude na samom vrhu svetske liste po jednakosti; ova zemlja nalazi se konstantno u prvih pet zemalja sa najnižim Ćini indeksom na svetu.<sup>35</sup>

<sup>30</sup> Đukić, O., Obradović, N., *Nejednakost u BiH: od praznih džepova do punih sefova*, Banja Luka, 2016, str. 12.

<sup>31</sup> Obradovic, N., Filic, G. P., "Inequality and Welfare state clientism in Bosnia and Hercegovina", *Economic Annals*, Volume 64, 223/2019, pp. 83–104. Dostupno na: <https://doi.org/10.2298/EKA1923083O>, 83–87.

<sup>32</sup> Krstić, G., "Why is income inequality so high in Serbia: empirical evidence and a measurement of the key factors", *Economic Annals*, Volume 61, 210/ 2016, pp. 23–46, 38–39.

<sup>33</sup> *Ibid.*, str. 40.

<sup>34</sup> Фискални савет Републике Србије, *Две деценије закона о порезу на доходак грађана: могућности и потребе за системском реформом, материјал за јавну расправу*, Београд, 1. јул 2021, стр. 7–9.

<sup>35</sup> Miljić, P., *Income Inequality in Slovenia*, pp. 894–897.

# Zaključak

Slovenija, Srbija i Bosna i Hercegovina imale su od raspada Jugoslavije drugačiji razvojni put. Dok je Slovenija izbegla značajnije učešće u ratovima koji su usledili nakon nestanka stare države, Srbija je na posredan ili neposredan način bila uključena u sve ove ratove, a Bosna i Hercegovina je pretrpela i ogromna materijalna razaranja na svojoj teritoriji u periodu 1991–1995. Podaci o broju stanovnika, bruto društvenom proizvodu i bruto društvenom proizvodu po stanovniku jasno pokazuju razoran uticaj ratova na privredu Srbije i Bosne i Hercegovine. Dok je u periodu od 1989 do 1995. privreda Srbije smanjena za oko dva puta sa 47,6 milijardi 1989, na 21,2 milijarde 1995, bosanska ekonomija smanjila se sa 17 milijardi na svega 2,9 milijardi – ili skoro šest puta. Privreda Srbije nije ni u 2020. godini postigla nivo iz 1989, dok je bosanska privreda jedva dostigla taj nivo. U pogledu demografskih gubitaka, Bosna i Hercegovina je pretrpela najveće gubitke u periodu do 1995, kada je izgubila oko 20% stanovništva u odnosu na 1991. Srbija je najveće gubitke doživela nakon rata na Kosovu 1999 – u periodu 1995–2001, stanovništvo ove države smanjeno je za oko 400.000 ljudi. Najveći deo direktnih demografskih gubitaka desio se na teritoriji Kosova i Metohije. Posledice rata mogu biti praćene i u negativnim populacionim kretanjima Bosne i Hercegovine i Srbije sve do 2020, s obzirom na to da je pad stanovništva bio veći i od pesimističnog modela napravljenog na osnovu podataka iz 1991. Osim ekonomskog i demografskog kolapsa, u Srbiji i Bosni i Hercegovini došlo je i do porasta nejednakosti stanovnika, što je dovelo do još većeg realnog pada životnog standarda u odnosu na period Jugoslavije. Izbegavši ratna razaranja tokom devedesetih godina, Slovenija je uspela da više nego udvostruči svoj BDP od 1989. do 2020, da održi relativno stabilan nivo populacije, i izvede postepen prelazak iz socijalizma u kapitalizam, uz održavanje niskog nivoa nejednakosti, institucija države blagostanja i životnog standarda prosečnog stanovnika. Ova država u najvećoj meri prati trendove koji su prognozirani modelima na osnovu podataka iz 1991, što u određenoj meri može da nam dočara sliku hipotetičkog razvoja drugih jugoslovenskih republika – da nije došlo do rata.

## Izvori i literatura

- Đukić, O., Obradović, N., *Nejednakost u BiH: od praznih džepova do punih sefova*, Banja Luka, 2016.
- Fiskalni savet Republike Srbije, *Dve decenije zakona o porezu na dohodak građana: mogućnosti i potrebe za sistemskom reformom*, materijal za javnu raspravu, Beograd, 1. jul. 2021, str. 7–9 (ćirilica).
- Hillman, Milanovic, B., *The Transition from Socialism in Eastern Europe*, World bank books, 1992, dostupno na: <https://doi.org/10.1596/0-8213-2148-X>, 107.
- Kandrim, Mishel, Kandrim, J., *CEO pay has skyrocketed 1,322% since 1978*, Economic Policy Institute, 10.08.2021, dostupno na: <https://www.epi.org/publication/ceo-pay-in-2020/> (1. decembar 2021)
- Krstić, G., “Why is income inequality so high in Serbia: empirical evidence and a measurement of the key factors”, *Economic annals*, Volume 61, 210/ 2016, pp. 23–46, 38–39.
- *Manuals on methods of estimating population – Manual III: Methods for population projections by sex and age*, *Population studies*, no. 25, United Nations department of economic and social affairs, New York, 1956.
- “Methods for National Population Forecasts: A Review.” *Journal of the American Statistical Association* 81, no. 396 (1986), pp. 888–901, dostupno na: <https://doi.org/10.2307/2289057>.

- Miljić, P., "Income Inequality in Slovenia from 1963 onwards", *Teorija in praksa*, 57, 3/2000, str. 891.
- Obradovic, N., Filic, G.P., "Inequality and Welfare state clientism in Bosnia and Hercegovina", *Economic Annals*, Volume 64, 223/2019, pp. 83–104, dostupno na: <https://doi.org/10.2298/EKA1923083O>.
- Peterson, E., Wesley F., "The Role of Population in Economic Growth." SAGE Open, Oct. 2017, doi:10.1177/2158244017736094.
- Samjuelson, P., Nordhaus, V., *Ekonomija*, 18. izdanje, Mate, Beograd, 2009.
- Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti, popis 1991, Republički Zavod za statistiku, 30. mart 1991 (ćirilica).
- Statistički godišnjak Jugoslavije, 38/1991, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1991.
- Stegman, McKibbin, W.J., *Long term Projections of the World Economy – A Review*, Centre for Applied Macroeconomic Analysis (CAMA), Working Paper 14/2013.
- Vukotić Veselin et al. (ur.), *Stanovništvo i razvoj*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2012.
- World Bank, *World Development Indicators*, 2021.
- *World Population Prospects 2019: Methodology of the United Nations population estimates and projections*, United Nations department of economic and social affairs, New York, 2019.
- Worldmeters, dostupno na: [www.worldometers.info](http://www.worldometers.info).
- Žarković Rakić, J., Krstić, G., Oruč, N., Bartlett, W., "Income inequality in transition economies: comparative analysis of Croatia, Serbia and Slovenia", *Economic Annals* 2019, Volume 64, Issue 223, pp. 39–61, dostupno na: <https://doi.org/10.2298/EKA1923039Z>, 40.

# Economic and demographic consequences of the 1990s wars: a comparative analysis of Slovenia, Serbia and Bosnia and Herzegovina

## Summary

Slovenia, Serbia and Bosnia and Herzegovina have had a different development path since the break-up of Yugoslavia. While Slovenia avoided significant participation in the wars that followed the disappearance of the old state, Serbia was directly or indirectly involved in all these wars, and Bosnia and Herzegovina suffered enormous material destruction on its territory in the period 1991–1995. Data on population, Gross Domestic Product and Gross Domestic Product per capita clearly show the devastating impact of the wars on the economies of Serbia and Bosnia and Herzegovina. While between 1989. and 1995, Serbia's economy shrank about twice from 47.6 billion in 1989 to 21.2 billion in 1995, Bosnia's economy shrank from 17 billion to just 2.9 billion – or almost six times. The Serbian economy did not reach the level of 1989 in 2020, while the Bosnian economy barely reached that level. In terms of demographic losses, Bosnia and Herzegovina suffered the greatest losses in the period up to 1995, when it lost about 20% of its population compared to 1991. Serbia suffered the greatest losses after the Kosovo war in 1999 – in the period 1995–2001, the country's population decreased by about 400,000 people. Most of the direct demographic losses occurred on the territory of Kosovo and Metohija. The consequences of the war can be traced to the negative population trends of Bosnia and Herzegovina and Serbia until 2020, given that the population decline was greater than the pessimistic model based on data from 1991. In addition to economic and demographic collapse, Serbia and Bosnia and Herzegovina have had also an increase in population inequality, which has led to an even greater decline in living standards compared to the period of Yugoslavia. Avoiding the devastation of war during the 1990s, Slovenia managed to more than double its GDP from 1989. to 2020, maintain a relatively stable population level, and make the gradual transition from socialism to capitalism, while maintaining low levels of inequality, welfare institutions and living standards of the average residents. This country largely followed the trends predicted by models based on 1991 data, which may to some extent provide a picture of the hypothetical development of other Yugoslav republics if there weren't the effects of the wars that broke in 1991.

Keywords: Yugoslavia, Yugoslav wars, effects of war, economic history, inequality, Serbia, Slovenia, Bosnia and Herzegovina.